

İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, VIII, 185; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, IV, 5; V, 380-407; İbnü'l-Kiftî, *İḥbârü'l-ulemâ'* (Lippert), s. 82, 83, 88, 283; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, Kahire 1325, III, 355; Sübkî, *Ṭabakât* (Tanâhî), V, 288; İbn Nübâte el-Misrî, *Serḥu'l-uyûn* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl), Kahire 1964, s. 47; İbn Hacer, *Li-sânü'l-Mizân*, VI, 169-370; Süyûtî, *Buḡyetü'l-vu'ât*, Kahire 1326, s. 348-349; Ahmed b. Zerküb eş-Şirâzî, *Şirâznâme*, Tahran 1350/1931, s. 108; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, I, 188; M. Kürd Ali, *Ümerâ'ü'l-beyân*, Kahire 1355/1937, II, 488-545; Mez, *el-Ḥadâretü'l-İslâmiyye*, I, 393; Brockelmann, *GAL*, I, 283; *Suppl.*, I, 380, 435; Abdürrezzâk Muhyiddin, *Ebû Ḥayyân et-Tevhîdî*, Kahire 1949; İhsan Abbas, *Ebû Ḥayyân et-Tevhîdî*, Beyrut 1956; a.mlf., "Ebû Ḥayyân et-Tevhîdî ve 'ilmü'l-kelem", *Eb-ḥâs*, XIX/2, Beyrut 1966, s. 189-207; İbrâhîm el-Kilânî, *Ebû Ḥayyân et-Tevhîdî*, Beyrut 1957; Ahmed M. el-Hüfî, *Ebû Ḥayyân et-Tevhîdî*, Kahire 1964, I-II; Zekeriyâ İbrâhîm, *Ebû Ḥayyân et-Tevhîdî*, Kahire 1965; a.mlf., "Ebû Ḥayyân et-Tevhîdî el-edibü'l-feylesûf", *Mecelletü'l-Mecelle*, sy. 80, Kahire 1963; a.mlf., "Ebû Ḥayyân et-Tevhîdî 'âlimü'n-nefs", *Mecelletü'r-Risâle*, sy. 1045, Kahire 1964; Mahmûd İbrâhîm, *Ebû Ḥayyân et-Tevhîdî fî kaḍâyâ'l-insân ve'l-luḡa ve'l-ülûm*, Beyrut 1974; Abdülemîr el-Asem, *Ebû Ḥayyân et-Tevhîdî fî Kitâbi'l-Mukâbesât*, Beyrut 1979; Afif el-Behisnî, *Felsefetü'l-fen 'inde't-Tevhîdî*, Dimaşk 1987; Mâcid Fahrî, *İslâm Felsefesi Tarihi* (trc. Kasım Turhan), İstanbul 1987, s. 147-149; Kemâleddin Hasan el-Malatâvî, *Allâh ve'l-insân fî felsefeti Ebî Ḥayyân et-Tevhîdî*, Kahire 1988; Hayrî Şelebî, *Ebû Ḥayyân et-Tevhîdî rebî'u's-sekâfeti'l-'Arabiyye*, Kahire 1990; M. Ali es-Sabbâh, *Ebû Ḥayyân et-Tevhîdî feylesüfü'l-üdeba' ve edbü'l-felâsife*, Beyrut 1990; İsmail Hakkı İzmirli, "Ebû Ḥayyân Ali b. Muhammed et-Tevhîdî", *DİFM*, II/7 (1928), s. 107-136; Marc Bergé, "Une Anthologie sur l'amitié d'Abû Ḥayyân at-Tawhîdî", *BEO*, XVI (1958-60), s. 1-59; a.mlf., "Epître sur les sciences (Risâla fil-ülûm) d'Ebû Ḥayyân at-Tawhîdî", a.e., XVIII (1963-64), s. 241-254; a.mlf., "al-Tawhîdî et al-Gâhiz", *Arabic*, XII/2, Leiden 1965, s. 188-195; a.mlf., "Genèse et fortune du Kitâb al-İmtâ' wal-muânasa d'Abû Ḥayyân al-Tawhîdî", *BEO*, XXV (1972), s. 97-104; a.mlf., "Les Ecrits d'Abû Ḥayyân al-Tawhîdî", a.e., XXIX (1977), s. 53-63; a.mlf., "Histoire des études Tawhidiennes du N°/X° s. au milieu XIII°/XIX° s.", *Annales Islamologiques*, XIII, Caire 1977, s. 43-72, 73-100; a.mlf., "Essai de bibliographie Tawhîdenne de 1883 à 1965", *Livre du Centenaire 1880-1980*, Caire 1980, s. 369-382; a.mlf., "Temprament et Caractère d'Abû Ḥayyân al-Tawhîdî", *Les Caniers de Tunisie*, XXXII/127-128, Tunis 1984, s. 53-86; Franz Rosenthal, "Abû Ḥayyân al-Tawhîdî on Penmanship", *AI*, XIII-XIV (1968), s. 1-30; Yûsuf M. Ali, "Ebû Ḥayyân et-Tevhîdî hel intehare", *Mecelletü'l-Âfâki'l-'Arabiyye*, V/4, Bağdad 1979; Hanîfî Özcan, "Ebû Ḥayyân et-Tevhîdî Bir Ateist midir?", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 6, İzmir 1989, s. 48-53; D. S. Margoliouth, "Ebû Ḥayyân", *IA*, IV, 29-30; S. M. Stern, "Abû Ḥayyân al-Tawhîdî", *EI²* (İng.), I, 126-127; W. M. Watt, "Abû Ḥayyân Tawhîdî", *EI²*, I, 317-318.

MAHMUT KAYA

EBÜ HAYYE en-NÜMEYRİ

(أبو حية النيمري)

Ebû Hayye el-Heysem b. er-Rebî' b. Zürrâre en-Nümeyrî (II./VIII. yüzyıl)

Arap şairi.

Emevîler'in son yılları ile Abbâsîler'in ilk yıllarında yaşamış (muḥadramü'd-devleteyn) bir şairdir. Benî Nümeyr (Nümeyr b. Âmir b. Sa'saa) soyundan geldiği için Nümeyrî nisbesini almıştır. Bedevî olmakla birlikte hayatının çoğunu Basra'da geçirdi. Amcasının kızı olan çok sevdiği eşinin ölümü üzerine yazdığı mersiye şairlerinin önemli bir kısmını oluşturur. Emevîler döneminde Halife Hişâm b. Abdülmelik'e (724-743), Abbâsîler döneminde Halife Mansûr'a (754-775) kasideler söyleyerek ihsanlarına nâil oldu. Mansûr'un ölümü üzerine mersiye-ler yazdı. Aynı zamanda şair Ferezdak'ın (ö. 110/728) şiirlerinin de râvisi olan Ebû Hayye'nin ölüm tarihi hakkındaki rivayetler 158-210 (775-825) yılları arasında değişmektedir.

Ebû Hayye'nin oldukça zeki fakat çok korkak, cimri, yalancı ve saralı bir kişi olduğu söylenir. Kendisinden özellikle avcılığa dair çok mübalağalı ve hayal mahsulü fıkralar nakledilir. "Lüâbü'l-meniyye" adını verdiği, bir tahta parçasından ibaret kılıcıyla gösterdiği kahramanlıklarını anlatan fıkraları ise ayrı bir özellik taşır. Ancak onun asıl şöhreti, fasih bir kaside ve recez şairi olmasından gelir. Ebû'l-Ferec'in *el-Eḡânî*'sinde yer verdiği bir rivayete göre Ebû Hayye devrine göre orta seviyede bir şair sayılır. Fakat Ebû Amr b. Alâ onu, başta şair Râilîl en-Nümeyrî (ö. 97/716 [?]) olmak üzere pek çok şairden üstün tutmakta, İbn Sellâm el-Cumahî ise *muḥdesûn*'un öncüsü Beşşâr b. Bürd (ö. 167/783-84) ve emsalinin tabakasından saymaktadır.

İbnü'n-Nedîm, Ebû Hayye'nin şiirlerinin elli varak kadar olduğunu, Asmaî, Sükkerî ve diğer bazı âlimlerin onun şiirlerini toplayarak bir divan haline getirdiklerini kaydeder. Ancak bu divan günümüze kadar gelmemiştir. Şiirleri Yahyâ el-Cübürî tarafından muhtelif edebiyat kitapları ile şiir mecmualarından derlenerek divan şeklinde tertip edilmiş ve *Eş'âru Ebî Ḥayye* adıyla neşredilmiştir (Dimaşk 1975).

BİBLİYOGRAFYA :

Eş'âru Ebî Ḥayye (nşr. Yahyâ el-Cübürî), Dimaşk 1975, nâşirin mukaddimesi; Câhîz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 385; II, 225; III, 324; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-su'arâ*, II, 774-775; a.mlf., *Uyânü'l-aḥbâr*, I, 168; II, 27; İbnü'l-Mu'tez, *Ṭabakâtü's-su'arâ* (nşr. Abdüsettar Ahmed Ferrâc), Kahire 1976, s. 143-146; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eḡânî*, Beyrut 1962-64, XVI, 236-239; Âmidî, *el-Mü'telif*, s. 103; Merzûbânî, *el-Müveşşah*, Kahire 1343, s. 156-157, 227-228; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 178, 185; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde* (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1972, I, 198, 334; İbn Hacer, *el-İşâbe*, IV, 49-50; Kü-tûbî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, IV, 242-244; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Ḥizânetü'l-edeb*, X, 217-220; Sezgin, *GAŞ*, II, 464-465; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, II, 188-190; Ziriklî, *el-A'lam* (Fethullah), VIII, 103-104; Ch. Pellat, "Abû Ḥayyâ al-Nu-mayrî", *EI² Suppl.* (İng.), s. 24.

MUSTAFA KILIÇLI

EBÜ HÂZİM el-ABDÜYİ

(أبو حازم العديوي)

Ebû Hâzim Ömer b. Ahmed b. İbrâhîm el-Abdüyî (ö. 417/1026)

Hadis hâfızı.

340 (951) yılından sonra doğdu. Tâbiînin yedi meşhur fakihinden Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd'un torunlarından. Hüzeli, Mes'ûdî ve Nisâbü'rî nisbeleriyle, topal olduğu için de A'rec lakabıyla anılır. Babası Ebû'l-Hasan Ahmed b. İbrâhîm, Hâkim en-Nisâbü'rî gibi hadis âlimlerinin kendisinden rivayette bulunduğu bir muhaddisti. Ebû Hâzim hadis tahsiline babasından ve Nisâburî âlimlerden başladı. İsmâil b. Nüceyd, Ebû Bekir Ahmed el-İsmâîlî, Hâkim el-Kebîr ve Gıtrîfî gibi âlimlerden hadis rivayet etti. Hadis tahsili için Herat ve Bağdat'a gitti. İbn Ebû'l-Fevâris, Hatîb el-Bağdâdî ve Ebû Sâlih el-Müezzin gibi muhaddisler talebeleri arasında yer almıştır.

Devrinin muhaddislerinden pek çok hadis derleyen Ebû Hâzim el-Abdüyî bu sadadaki geniş bilgisiyile tanınan bir hadis hâfızı oldu. Her birinden 1000 cüz* olmak üzere on hocasından toplam 10.000 cüz yazdığını söylerdi. Kendisi henüz küçük bir çocukken babasının yanında hadis meclislerine devam ettiği Ebû'l-Abbâs es-Sıgbî (ö. 354/965) ile Hâmid er-Reffâ (ö. 356/967) onun en yaşlı hocalarıydı. Fakat Abdüyî kendilerini çok küçük yaşta dinlediği için onlardan hadis rivayet etmeyi uygun görmedi. Hatîb el-

EBÜ HÂZİM el-ABDÜYİ

Bağdâdî, güvenilir ve hadis ilmini iyi bilir bir kişi olduğunu söylediği hocası Ebû Hâzım el-Abdüyî ile Ebû Nuaym el-İsfahânî'den başka hadis hâfızı görmediğini kaydeder.

Ebû Hâzım el-Abdüyî 417 yılının Ramazan bayramında (15-17 Kasım 1026) Nişâbur'da vefat etti.

BİBLİYOGRAFYA:

Hatib, *Târîhu Bağdâd*, XI, 272-273; Sem'ânî, *el-Ensâb*, VIII, 354; İbn Asâkir, *Tebyînü ke-zîbî'l-müfterî*, s. 241-243; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 27; Zehebî, *Tezkiretül-huffâz*, III, 1072; a.mlf., *A'âmû'n-nübelâ*, XVII, 333-336; Sübkî, *Tabakât*, V, 300-301; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XII, 21; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, IV, 265; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz* (Ömer), s. 417-418; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 208.

ALİ OSMAN ATEŞ

EBÜ HÂZİM el-KÂDÎ

(أبو حازم القاضي)

Ebû Hâzım Abdülhamîd
b. Abdilazîz es-Sekûnî
(ö. 292/905)

Hanefî fakihî.

Basra'da doğdu. Kinde kabilelerinden Sekûn'a mensuptur. Dedesinin ismi kaynaklarda Abdülhamîd, Abdülmecîd ve Hâzım olarak kaydedilmektedir. Ancak kadılığı sırasında Ebû Hâzım'e bağlı olarak vakıf nâzirliği yapan Vekî'nin verdiği Hâzım adı doğru olmalıdır (*Aḥbârü'l-kuḍât*, III, 198). Basra âlimlerinden Hilâl b. Yahyâ, İsâ b. Ebân ve Bekir b. Muhammed el-Ammî'den fıkıh; Muhammed b. Beşşâr el-Bündâr, İbnü'l-Müsennâ ve Şuayb b. Eyyûb'dan hadis dersleri aldığı dair bilgi dışında hayatının ilk devresiyle ilgili mâlûmat yoktur. Özellikle Hanefî fıkıhında üstün zekâsı ve güçlü hâfızası sayesinde hocalarını geride bırakacak bir seviyeye ulaştı. Hadis rivayetinde sika, ayrıca ferâiz, matematik, cebir, şûrût ve sicillât alanlarında üstün başarı sahibi olan Ebû Hâzım şiirle de meşgul olmuştur.

Ebû Hâzım, Ahmed b. Tolun'un Mu'temid-Alellah'ın halifeliği sırasında Suriye ve Filistin'i ele geçirmesinden sonra Dimaşk, Ürdün ve Filistin kadılığına tayin edildi (263/876-77 veya 264/877-78). İbn Tolun'un isteği üzerine Mu'temid'in kardeşi Muvaffak'ı veliahtlıktan azleden Dimaşk âlimleri arasında o da yer aldı. Babasının ölümü üzerine Mısır ve Suriye valiliğini devralan Humâreveyh b. Ahmed b. Tolun'a karşı bir sefer düzenle-

yen (271/885) Muvaffak'ın Irak valisi olan oğlu Ahmed (Mu'tazid-Billâh), dönüşünde Ebû Hâzım'i de Irak'a getirerek önce Kûfe, ardından da Bağdat'ın Şarkıye ve Kerh semtleri kadılığına tayin etti. Her iki görevi hayatının sonuna kadar birlikte sürdüren Ebû Hâzım Bağdat'ta oturduğu zamanlarda Kûfe'de nâib bırakırdı. Mahkeme âdâbına uymadığı için te'dib maksadıyla darp cezası verdiği bir kişinin infaz esnasında ölmesi üzerine diyetinin beytûlmâlden ödenmesine hükmederek Ebû Hanîfe ve talebelerinin bu tür vak'alarda tazmin gerekmeceği yönündeki görüşlerinin aksine uygulamada bulunmuştur (Temîmî, IV, 270). Beraberinde getirdiği bir çocuktan 1000 dinar alacağı olduğu iddiasında bulunan yaşlı bir adamın davacı olduğu bir davada her iki tarafın hal ve tavırlarından bunların iddialarında ciddi olmadıklarını anlayıp önce davayı ertelemesi, daha sonra da davayı düşürmesi onun firâsetini gösteren olaylardan biridir.

Devlet adamlarına karşı dahi hakkın savunuculuğunu yapmaktan çekinmeyen Ebû Hâzım, Halife Mu'tazid-Billâh'ın açtığı bir alacak davasında şahit istemiş, teklif edilen iki kişi şahitlikten kaçınınca davayı düşürmüştü. Yine Mu'tazid'in sarayının inşası sırasında bir vakıf arazisine yapılan tecavüzden kaynaklanan zararı tazmin ettirmişti (benzeri menkıbeleri için bk. Hatib, XI, 62-66; İbnü'l-Cevzî, XIII, 38-43; İbn Manzûr, XIV, 174-178; Temîmî, IV, 267-272). Bununla birlikte özellikle Mu'tazid-Billâh kendisine saygı gösterir ve onu himaye ederdi.

Kadılık görevi yanında eğitim ve öğretim faaliyetlerinde de bulunan Ebû Hâzım'den hadis ve fıkıh dersleri alanlar arasında meşhur Hanefî fakihleri Ebû Ca'fer et-Tahâvî, Ebû'l-Hasan el-Kerhî, Ebû Tâhir ed-Debbâs, Ebû Saîd el-Berdaî, Mükrem b. Ahmed ve Ebû Muhammed İbn Zebr er-Rabâî bulunmaktadır.

Doksan beş yaşlarında iken Cemâziyelevvel 292'de (Mart 905) Bağdat'ta vefat etti. İbnü'l-Cevzî'nin naklettiği bir rivayete göre de (*el-Muntazam*, XIII, 43) Kûfe'de defnedildi.

Ebû Hâzım'ın günümüze ulaşmış ulaşmadığı bilinmeyen *Kitâbü'l-Ferâ'iz* (*Lûbâbü'l-ferâ'iz*), *Kitâbü'l-Maḥâdır ve's-sicillât*, *Edebü'l-kâdî*, *Emâlî* adlı müstakil eserleri yanında Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Câmi'u'l-kebîr*i üzerine bir şerh kaleme aldığı kaynaklarda zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA:

Vekî, *Aḥbârü'l-kuḍât*, III, 198-199; Taberî, *Târîḥ* (Ebû'l-Fazl), X, 86, 91, 98; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 261; Hüseyin b. Ali es-Saymerî, *Aḥbârü Ebî Hanîfe ve aşḥâbiḥ*, Haydarâbâd 1394/1974 — Beyrut 1976, s. 159; Hatib, *Târîḥu Bağdâd*, XI, 62-67; Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 141; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* (Muhammed), XIII, 38-43; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 537; İbn Manzûr, *Muḥtaşaru Târîḥi Dimaşk*, XIV, 174-179; Zehebî, *A'âmû'n-nübelâ*, XIII, 539-541; a.mlf., *Tezkiretül-huffâz*, II, 654; Safedî, *el-Vâfi*, XVIII, 72; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân* (Cübûrî), II, 220-221; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XI, 99-100; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muḥayye*, II, 366-368; Aynî, *el-Binâye*, Beyrut 1401/1981, IX, 749-750; *Keşfü'z-zunûn*, I, 46, 165, 569; II, 1541; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 267-272; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 86; *Hediyyetü'l-ârifin*, I, 505; Suter, *Die Mathematiker*, s. 38-39; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 30.

KASIM KIRBIYIK

EBÜ HİRÂŞ el-HÜZELİ

(أبو خراش الهذلي)

Ebû Hirâş Huveylid
b. Mürre el-Hüzeli
(ö. 15/636)

Arap şairi.

Muhadramûn* şairlerden olup ileri yaşlarda İslâmiyet'i kabul etmiştir. Hz. Peygamber'le görüşüp görüşmediği bilinmemektedir. Çok iyi bir savaşçı ve süratli bir koşucu olduğu, kendisi gibi şair olan diğer dokuz kardeşinin de aynı meziyetlere sahip bulunduğu nakledilmektedir. Bir Mekke dönüşünde kendisine pusu kuran Benî Dîl kabilesinin adamlarından hızlı koşması sayesinde kurtulmuştur.

Ebû Hirâş, şiirlerinde de görüldüğü gibi, şerefiyle ölmeyi zilletle yaşamaya tercih eden bir mizaca sahipti. Ömrünün sonlarında zâhidâne bir hayatı benimseyerek inzivaya çekildi. Aile fertlerini ve kardeşlerini kaybettiği bu dönemde oğlu Hirâş'ın kendisinden izin almadan savaşa katılması üzerine Hz. Ömer'e başvurmuş, halife onun oğlunu geri çağıracağı gibi ebeveynlerinin izni olmadan çocukların savaşa gitmesini de yasaklamıştır.

Yardım severliği ve cömertliğiyle de tanınan Ebû Hirâş'ın, kabilesine mensup bazı kişiler tarafından esir alınan kimseleri kurtardığı ve hacdan dönen Yemenli bir kabileyi evinde misafir ederken hayatından olduğu bilinmektedir. Rivayete göre, misafirlere yemek hazır-